

շինուած ըլլալու է Կարապետ Պատրիարքին օրով,
այսինքն 1823—1831 ժամանակամիջոցին, նկա-
տելով՝ որ Յ. Պէղծեան Ամիրայնն ջած է՝ 1834ին:

Խնամով ժողովել տալով կոտորուած այս
արձանաքարը, իսկոյն փոխադրել տուի զայն Եկե-
ղեցոյն պահարանը, ուր կը պահուէր արդէն այդ
Ս. Յարութիւն տաճարին սեղանի մէկ խաչքարը
եւ սեան ոտքը:

ՏՈՂ 153: «Իպրահիմ Սուլթան», տի-
րած է 1640—1648 եւ գահէն վար առնուե-
լով խեղդամահ սպաննուած է: Ասոր յաջորդած
է իր որդին Սուլթան Մէհմէտ Գ. (1648—
1687), որու մեծ վեզիրներէն (Եպարքոս) եղած
է 1656ին՝ միոմէ Էրմէնի Սիւլէյման բաշա¹:
Սարգիս Դպիր Սարաֆ Յովհաննէսեան, իր հե-
ղինակած ձեռագիր Օսմ. Պատմութեան մէջ՝ որ
քովս է, այս Սիւլէյման բաշային համար կը գրէ,
թէ էր Հայկազարմ Մալաթիացի. տաճկցած
Հայ մէր այն ուրեմն:

136—190 ՏՈՂԵՐՈՒՆ մէջ յիշուած Ղա-
թիոյ Բերդին դուռներուն վրայ ատենօք կան
եղեր լատիներէն Արձանագրութիւններ, զորս
Երանելի մեր կոմիտաս քահանայ քեօմիւրճեանի
թուր կողմաս, որ Բառապետեան անունով թարգ-
ման եղած է Կ. Պոլսոյ Սպանիական դեսպանատու-
նին², իւր խաչերէն լեզուով շարադրած³, եւ
1794ին Բասսանօ քաղաքը տպագրել տուած
«Նկարագրութիւն Կ. Պոլսոյ» անուն երկին
մէջ նոյնութեամբ դրած է, հարկ եղած լուսատու-
մէկութիւններն ալ գրելով անոնց վրայ⁴:

ՏՈՂ 196, 197, 198:

«Զսա շինեն Կաֆայեցի՝ պազիրկեանքն
յանուն նախնական,
Որոց մասն ի լեհ անկեալ՝ լիստամպօլ տե-
ղացիք կոչման.
Թիւն ութն հարիւր ութսուն հինգ՝ ընդ յու-
նաց տիրապետութեան:»

(Շարտանակելի:) ԴԿՏ. ՎԱՆՐԱՄ Յ. ԹՈՐՈՒՄԵԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ

ԲԱՆԱՍԻՐԱԿԱՆ ՄԱՆՐՈՒԷ

(Շարտանակելի:)՝

6. լայն, ձայն:

Ա. Մէյէ դրում է. «Լայն բառի վստա-
հելի մեկնութիւնն անծանօթ է» (Rev. d. ét.
arm., հատ. IV, պր. 1, էջ 3): Մի ուրիշ տեղ
(Gram. էջ 21) նա ասում է. «Լայն հաւանո-
րէն ներկայացնում է **plōthēi lōn*, հմ. յուն.
πλατός լայն, լատ. *planta*, լիտ. *splisti*
— տարածուել: Մի խօսքով՝ լայն բառը լա-
ւ չէ մեկնուած:

Ինձ թւում է, որ լայն բառը մի նախա-
ւոր ձեւի ամփոփումն է: Ես նկատած եմ,
որ նգ հնչնախուժքը երկու ձայնաւորի մէջ
եղած ժամանակ իր տեղը զիջում է կեսա-
ձայն յ-ին: Այսպէս կանգնել — կայնել:
Կանգնել բայը նախաւոր *կանգանել ձեւի
ամփոփումն է, հետեւապէս նգ ընկած է եր-
կու ձայնաւորի միջեւ: (Հմ. սպաննել): Այս
հիման վրայ կարող ենք ասել, որ կայան իբր
նախաձեւ ենթադրում է *կանգան եւ կայուն
— *կանգուն (հմ. շարժուն, սողուն եւ
այլն): Վերջապէս կայ (ոչ իբր եղ. Յգ դէմք
կամ բայի, այլ իբր կացութիւն, կեցուածք),
որի բունն է կայի (հմ. կայի, կայից,
կայիւք) ենթադրում է մի նախաւոր *կան-
գի ձեւ, ուր նգ նոյնպէս երկու ձայնաւորի
մէջ է ընկած եւ դարձած է յ:

Այս երեւոյթը շատ հին է. նա նկատելի
է եւ մեր նախադրական շրջանում: Դրա
ապացոյցն է մեր դասական յիսուն բառը,
որ Ա. Մէյէ իրաւամբ վերականգնում է իբր
*հինգսուն (Gram., էջ 73) իսկ Ն. Մատ իբր
*հինգիսուն (Грам. др. арм. яз., էջ 16): Հա-
ւանականը Ա. Մէյէի վերականգման է, ուր
նգ երկու ձայնաւորի մէջ լինելով՝ պիտի
դառնար յ եւ տար *հիսուն ձեւը. իսկ յ-ն
իբր նոյնեանց իրանից առաջ եկող ի ձայ-
նաւորին՝ պիտի ձուլուէր նրա հետ եւ բառը
դարձուէր *հիսուն, որ է յիսուն:

Այս օրէնքի հիման վերայ ես յետադարձ
հոլովոյթով լայն բառը վերականգնում եմ
իբր *լանգն, որ հնչուած է *լանգըն, այս-
ինքն վերջին վանկին մէջ ունեցած է մի ձայ-
նաւոր, որ ախ հետ կալ մէջ անելով նգ

¹ Եղեւթի Բիւրախի, Հ. Ղ. Ինձիճեան, Վենետիկ
1794, էջ 86:

² Աւերհ. Չոբեյ Դասանց Աւերհի, Հ. Ղ. Ինձիճեան,
1804, հատոր Ե, էջ 156:

³ Ա. Բ., էջ 182:

⁴ Descrizione Topografica dello stato presente di Co-
stantinopolitano, Bassano, MDCCXCIV (1794), էջ 52—54: Այս
հաղագրիւմ հատորը Կ. Պոլսոյ մէջ կը գտնուի միայն Օր-
թաքիւղ Անտոնեանց Միաբանութեան Մատենադարանը:

խումբը՝ դարձրած է յ եւ *լանգըն ձեւին տուած է լայքն կերպարանքը որից՝ լայն:

Վերականգնածս ձեւով մեր բառը կըռում է. լատ. *long-um*, որից Փր. *long* եւ դերմ. *lang*, բառերի հետ: Մի անգամ որ հասանք այս բառերին՝ դժուար չէ մեր լայն բառի բոլոր խնամիններին հաւաքել մի տեղ: Ենթադրածս *լանգըն ձեւի վերջին ծածուկ վանկը լաւապէս կըռում է լատ. *long-um* ձեւի վերջին վանկին:

Բերածս օրինակները բաւական էին հաստատելու համար նգ խմբի փոխարինումը յով՝ երկու-ձայնաւորի միջեւ ընկած ժամանակ: Այդ օրէնքի ուժով կարելի եղաւ զուգադրել լայն եւ լատ. *long-um*, չիտակ ձամբան դուրս գալով՝ դժուար չէ բառերի օգնութեամբ հասնել մինչեւ այդ բառերի նախածեւը:

Մեր լայն բառի համար բերածս օտար կշիռները նշանակում են երկար, մինչ դեռ մերը լայն, ընդարձակ է նշանակում: Բայց նախ՝ լատ. *longus* թէ՛ երկար է նշանակում եւ թէ՛ ընդարձակ. եւ ապա՝ մի դադարից միւսին անցնելը իմաստաբանական երեւոյթ է եւ ոչ ստուգաբանական: Այն հանգամանքը որ պր. ۶ — գաւ բառը հայերէն է գ է եւ կոյլ է նշանակում, իսկ մեր հարեւան պարսկի համար որձ է եւ եգն է նշանակում՝ բնաւ արդեւ չէ, որ ստուգաբանօրէն սրանք նոյն բառերը լինեն: Այդպէս էլ մեր լայն բառն իմացէք, որ ուրիշ լեզուներում երկար է նշանակում:

Յիշածս օրէնքի հիման վրայ կարելի է ասել, որ հարազատ մայր ու աղջիկ են ձայն եւ զանգ բառերը (վերջին բառը չկայ Առձեռն բառգրքի մէջ): Մի նախաւոր *ձանգըն ձեւից՝ վերը բերած հոլովոյթով՝ պիտի ծագէր *ձայքն, որից — ձայն: Իսկ *ձանգըն ձեւը կորցնելով իր նն՝ պիտի դառնար *ձանգ (հմ. դառն-դառ. դուռն-դուռ եւ այլն): Զանգ ձեւից ծագած է զանգ բառը $\alpha = \text{գ}$ հաւասարութեան հետեւանքով: Այս հաւասարութեան իբր ապացոյց հնդեւրոպական լեզուախմբի մէջ կարող է ծառայել մեր անգլ. *ring*, ռուս. *звон*, պր. *زنگ*, որ $\alpha = \text{գ}$, իսկ մեր սեփական տան մէջ՝ մարմարգ, մարմիկ-մարգիկ եւ ձէք եւ դաւառական գէք: Շատ անգամ գն ձի քայքայման արդիւնք է:

Երբ թառի վրայ մի զարկով հատ ձայն ենք հանում՝ ասում ենք զրնգ, իսկ այդ ձայնը կոչւում է զնգոց. չոնդուրի վրայ հաւած նոյնատեսակ ձայնին ասում ենք նրնգ, որից՝ ննգոց. յախճապակի ամանին ցուցամատի եղունգով հարուած տալուց առաջ եկած ձայնին ասում ենք ծրնգ, որից ծնգոց: Այս բոլոր բառերն ունին իրենց կրկնաւորը զնգզրնգոց, ննգննգոց ծնգծրնգոց: Առաւօտն անուշ քնից թարթաթ արած լացող երեխային մայրը սաստում է, «սո՛ւս կաց. հե՛րիք ժրնգաս, ժրգծրնգոցդ կտրի՛» — ուրեմն ժրնգ, որ առաձին լսած չեմ: Զրնգ, նրնգ, ծրնգ, ժրնգ բնաձայն բառերը մեր զանգ բառի բարեկամներն են եւ ձայն են նշանակում: Զա՞նգն է զրնգի ընդարձակում թէ՛ գէնգն է զանգի ամփոփում — այս խընդիրն առժամապէս թողում եմ բաց: Անվի՛-ձելին դրանց խնամութիւնն է: Այս բառերի վրայ կարելի է տեսնել, որ ու եւ ծ լծորդ են եւ իրօք նանաչեմ — ծանեայ. նաեւ ձն լծորդ է, զի սրանցից մէկի քայքայումը տալիս է գ իսկ միւսի քայքայումը — ժ, որով՝ զրնգ որ է *ձրնգ եւ ժրնգ, որ է *ջրնգ: Ասում եմ քայքայումը՝ որովհետեւ $\alpha = \text{դ}$ իսկ $\text{ջ} = \text{դ}$ է (Ն. Մառ, *Грам.*, էջ 6): Նկատելով որ յայտնի է թէ $\alpha = \text{ծ}$ (խնձոր-խնձոր) — մենք ստանում ենք $\alpha = \text{ն} = \text{ծ}$: Այս հիման վրայ որոնումներ կատարողը շատ բան կարող է գտնել: Մեր լեզուն, որ չափազանց հարուստ է բնաձայն բառերով, կարող է բաւական զօրաւոր ապացոյցներ տալ այն տեսութեան համար, որի ասելով նախաւոր արմատների մեծադոյն մասը բնաձայններ են: Մենք տեսանք դրանցից մէկը — զրնգ, ձայն: (Հմ. դերմ. *singen*, երգել. պրսկ. *سنگ*, ձանգ, մի նուագարան. վրաց. *სანგ* ձանգիֆնար եւ այլն):

Ն. ԱՂԱՆԻՍՅԱՆ

